

České a československé právní dějiny

Vývoj občanského práva hmotného a
procesního a hospodářské právo

1948 – 1989

Ladislav Vojáček

Exkurs 1: 1945 - 1948

Výkon zákonodárné pravomoci

- prezident republiky s vládou (případně po dohodě se SNR), pak
- Prozatímní NS, pak
- Ústavodárné NS
- Slovensko: SNR; případně Sbor pověřenců (1946)

Exkurs 2: 1945 – 1948: Zákonodárství

- konfiskace nepřátelského zemědělského a jiného majetku, národní správa a FNM
- znárodnění
- revize pozemkové reformy (1947)
- novela občanských soudních řádů 1947 (zejména „právo chudých“)
- /retribuce
- sjednocení postihu protistátních TČ (1947)
- pracovní povinnost (1945)/

1. Obecně o právu – poúnorové pojetí

- třídní pojetí
- vycházelo z učení o vztahu hospodářské základny a společenské nadstavby
- nadstavba odvozená ze základny, ale může a musí na ni aktivně působit
 - zvláštní úloha nadstavby po revoluci
- právo = součást nadstavby
 - vychází z potřeb ekonomické základny, proto musí být otevřeně třídní
- úkoly: likvidace a potlačování starého
+ formování a upevňování nového

Výkon zákonodárné činnosti po roce 1948

- **Národní shromáždění** (1969 Federální shromáždění)
- Slovenská národní rada
 - zákony SNR
 - v padesátých a na začátku šedesátých let minimální aktivita

Základní etapy vývoje čs. práva

- poúnorová opatření
- právnická dvouletka
- změny z první poloviny 60. let
- polistopadové (ponovembrové) změny

Kodifikace z právnické dvouletky

- základní občanskoprávní předpisy (č. 141 a 142/1950 Sb.)
- zákon o právu rodinném č. 265/1949 Sb.
- série trestněprávních předpisů (č. 85-89/1950 Sb.)
 - trestní zákon a trestní řád
 - trestní zákon správní a zákon o trestním řízení správním
 - úprava kázeňského práva příslušníků ozbrojených sborů (č. 85/1950 Sb.)

Kodifikace ze šedesátých let

- občanský zákoník a občanský soudní řád (40/1964 Sb.)
- zákon o rodině (č. 94/1963 Sb.)
- hospodářský zákoník (č. 109/1964 Sb.)
- zákoník práce (č. 65/1965 Sb.)
- zákoník mezinárodního obchodu (č. 101/1963 Sb.)
- notářský řád (č. 95/1963 Sb.)
- trestní zákon a trestní řád (č. 140 a 141/1961 Sb.)
- přestupkový zákon (č. 60/1961 Sb.)
- zákon o přečinech (č. 150/1969 Sb.)
- z. č. 91/1960 Sb. o správním řízení (a správní řád č. 71/1967 Sb.)

Změny z let 1989 – 1992

- velká novela občanského zákoníku 1991
- restituce + privatizace
- novelizace hospodářského zákoníku + obchodní zákoník č. 513/1991 Sb.
- novelizace trestního zákoníku
- novelizace procesních předpisů ad.

2. Občanské právo hmotné

- občanský zákoník z roku 1950 („střední“)
- předpisy doplňující občanský zákoník
- občanský zákoník z roku 1964 a na něj navazující předpisy
- listopadové změny občanského práva hmotného

Ústava 1948

- zejména nové pojetí vlastnictví
 - socialistické
 - státní vlastnictví (národní majetek)
 - družstevní vlastnictví
 - komunální vlastnictví
 - osobní
 - soukromé

Příprava nového občanského zákoníku

- **kodifikační komise** pro občanské právo hmotné
- 7 dílčích subkomisí (= zásady budoucí úpravy)
- první subkomise v Praze a druhá subkomise v Bratislavě (přezkum a zpracování zásad)
- redakční subkomise (= nástin osnovy nového zákoníka se systematicky rozpracovanými zásadami)
- zvláštní pracovní kolektivy pro řešení některých specializovaných otázek

Občanský zákoník č. 141/1950 Sb.

- unifikoval občanské právo
- Obsah (570 §§):
 - stručná úvodní ustanovení (1 – 3)
 - obecná ustanovení
 - věcná práva
 - závazková práva
 - dědické právo
 - přechodná a závěrečná ustanovení
- mnohá jeho ustanovení zůstávala jen na papíře

Srovnání se zákoníkem z roku 1811

- užší záběr = nemá:
 - samostatnou část věnovanou právu osob (stručně v úvodních ustanoveních)
 - ustanovení o občanství
 - ustanovení o regulování rodinných a manželských vztahů
 - ustanovení o působnosti zákonů
 - ustanovení o pracovní (služební) smlouvě
 - (+ bližší úpravu vztahů mezi socialistickými organizacemi)

Paradoxy nové právní úpravy

- sovětizace – vysoká legislativní úroveň
- celkem respekt k soukromému vlastnictví – priorita socialistického vlastnictví
- neodlišoval regulaci vztahů mezi občany a organizacemi – priorita socialistického vlastnictví
- některé smluvní typy, které byly později potlačovány
- zúžené pojetí majetkového práva – začlenění ustanovení z obchodního práva (prokura, nekalá soutěž, zasilatelská a nákladní smlouva, rámcově cenné papíry)

Úvodní ustanovení

- nejobecnější právněpolitické principy:
 - lidově demokratické společenské zřízení
 - socialistická výstavba republiky
 - práva jednotlivců jsou chráněna zákonem
 - nikdo nesmí svých práv zneužívat ke škodě jiného

Obecná ustanovení

- vyložil, co rozumí osobami, věcmi a právy
 - věc = jen ovladatelný hmotný předmět nebo přírodní síla sloužící lidským potřebám
- vymezil náležitosti právních úkonů
- upravil zastupování a zmocnění, počítání času a promlčení
- zásada: každý musí při svých právních úkonech dbát mezí, daných právním řádem
- plná způsobilost k právním úkonům = 18 let
- právnické osoby (blíže nespecifikovaný pojem; zvláštní ochrana socialistickým)

Věcná práva

- **vlastnické právo** (+ držba)
 - neplatí zásada superficies solo cedit
- věcná břemena (nerozlišoval mezi nimi a služebnostmi)
- zástavní právo
- zadržovací právo

Druhy vlastnictví

- socialistické
 - státní vlastnictví (národní majetek)
 - družstevní vlastnictví
- osobní
- soukromé
(= chybí komunální vlastnictví)

Závazkové právo

- rovněž podstatné odlišnosti:
 - jiná systematika
 - některé nové smluvní typy
 - některé smlouvy, které byly dříve upraveny v obchodním zákoníku

Dědické právo

- jeho pojetí má směřovat k upevnění rodiny v užším slova smyslu
- = preference dědění ze zákona
- = zúžení okruhu dědiců ze zákona
- zrušen institut ležící pozůstalosti
- rovněž nepřevzal formy ústní závěti, vzájemné testamenty a manželské smlouvy

Předpisy doplňující OZ z roku 1950

- úprava hospodaření s byty
 - z. č. 111/1950 Sb.
 - zákon o hospodaření s byty (č. 67/1956 Sb.)
 - z. č. 27/1959 Sb. o družstevní bytové výstavbě
 - z. č. 71/1959 Sb. o opatřeních týkajících se některého soukromého domovního majetku
 - z. č. 147/1961 Sb. – změna a doplnění zákona z. č. 67/1956 Sb.
- úprava pojistné smlouvy (z. č. 189/1950 Sb.)
- úprava směnečného a šekového práva (z. č. 191/1950 Sb.)
- z. č. 115/1953 Sb. o autorském právu

Úprava občanského práva po roce 1960

- platný občanský zákoník „*plně neodráží poměry a vztahy, které se v naší společnosti v dané etapě vývoje socialismu vytvořily*“.
- podstatná ustanovení přímo v ústavě
 - o vlastnictví (čl. 8 až 10)
 - o právnických osobách (čl. 11)
 - některá ustanovení hlavy II o základních právech a povinnostech občanů

Ideová východiska a jejich důsledky

- vycházet „z nerozlučné spojitosti socialistického a osobního vlastnictví“ a „ze zásadní jednoty zájmů občana jako vlastníka a jako hospodáře na pracovišti“
- jasně a přehledně vymezit majetkoprávní vztahy vznikající mezi občany a mezi občany a organizacemi, tj. především při zásobování obyvatelstva, poskytování služeb nebo užívání bytů
- ➡ dále zúžit pojetí občanského práva
- ➡ opět vydělit vztahy, dříve upravené ObchZ

Obsah občanského zákoníku

- č. 40/1964 Sb.
- (užší pojetí OZ)
 - Preambule
 - úvodní Zásady občanskoprávních vztahů
 - osm částí (524 §)

Jednotlivé části OZ

- obecná ustanovení
- socialistické společenské vlastnictví a osobní vlastnictví
- osobní užívání bytů, nebytových prostor a pozemků
- služby
- práva a povinnosti z jiných právních úkonů
- občanskoprávní odpovědnost
- dědické právo
- závěrečná ustanovení (zde soukromé vlastnictví)

Předpisy navazující na OZ z roku 1964

- zákon o rodině (č. 94/1963 Sb.)
- hospodářský zákoník (č. 109/1964 Sb.)
- zákoník mezinárodního obchodu (č. 101/1963 Sb.)
- zákoník práce (č. 65/1965 Sb.)

Deformace dobové právní úpravy

- potlačen princip privátní autonomie (zejména autonomie vlastníků a smluvní autonomie)
- silně oslabeny i další základní principy občanskoprávní metody, například
 - princip plné náhrady, resp. nápravy jak majetkové, tak nemajetkové újmy
 - princip ochrany dobré víry

Zásady občanskoprávních vztahů

- vyjadřovaly společenské základy československého občanského práva
- stanovily základní práva a povinnosti jeho subjektů
- sloužily jako interpretační pravidla a směrnice pro aplikaci ustanovení zákoníku

Jednotlivé části OZ

- obecná ustanovení
- socialistické společenské vlastnictví a osobní vlastnictví
- osobní užívání bytů, nebytových prostor a pozemků
- služby
- práva a povinnosti z jiných právních úkonů
- občanskoprávní odpovědnost
- dědické právo
- závěrečná ustanovení (zde soukromé vlastnictví)

I. Obecná ustanovení

- občanskoprávní vztahy a jejich ochrana
- účastníci občanskoprávních vztahů
- zastoupení
- právní úkony, včetně smluv
- zajištění, změna a zánik práv a povinností
- promlčení
- + zákonné vymezení některých pojmů

II. Socialistické společenské vlastnictví a osobní vlastnictví

- vyjádření jejich vzájemného vztahu
- podrobná reglementace osobního vlastnictví
(včetně jeho ochrany a nabývání a spoluvlastnictví)
- ochrana držby
- věcná břemena
- sousedská práva
- osobní vlastnictví k bytům

III. Osobní užívání bytů, nebytových prostor a pozemků

- časově neomezená práva, přecházejí na dědice
- nahrazovala právo stavby a nájemní smlouvu
- občané nemuseli kupovat pozemky na stavbu nebo zahrádku
- zřizovaly je národní výbory

IV. Služby

- poskytují je socialistické organizace
- slouží „*k upokojení ... hmotných a kulturních potřeb*“ občanů
- poskytují občanům věcná plnění, výkony a jiná plnění
- především na základě smluv, ale také v důsledku jiných skutečností

V. Práva a povinnosti z jiných právních úkonů

- občanská výpomoc, včetně půjčky
- některé jiné smlouvy
 - přenechání bytu v rodinném domku
 - koupě
 - darování
 - veřejná soutěž
- = zejména občanskoprávní vztahy mezi občany navzájem, ale možno použít i pro vztahy mezi občany a organizacemi

VI. Občanskoprávní odpovědnost

- povinnost předcházet hrozícím škodám a neoprávněnému majetkovému prospěchu (tzv. prevenční povinnost, prevention)
- odpovědnost za způsobenou škodu
- odpovědnost za neoprávněný majetkový prospěch

VII. Dědické právo

- nabývání dědictví
- dědické tituly (dědění ze zákona a ze závěti)
- potvrzení dědictví spolu s vypořádáním dědiců

VIII. Závěrečná ustanovení

- zejména úprava společenských vztahů, které tehdejší zákonodárce považoval za společensky nevýznamné a jen dočasně přežívající
 - soukromé vlastnictví
 - zástavní právo
 - poskytování věcných plnění a výkonů jednotlivými občany

Doplnění a novelizace

- zákon o hospodaření s byty č. 41/1964 Sb.
- zákon o osobním vlastnictví k bytům č. 52/1966 Sb.
- zákon o odpovědnosti za škodu způsobenou rozhodnutím orgánu státu anebo nesprávným úředním postupem č. 58/1969 Sb. (zrušil a nahradil 426 OZ)
- autorský zákon č. 35/1965 Sb.
- zákon o státním notářství a o řízení před státním notářstvím č. 95/1963 Sb. (notářský řád) a d.

Polistopadové změny

- soulad s Listinou základních práv a svobod
- jednotný institut vlastnictví
- novela OZ 1991 = obecný základ celého soukromého práva
 - princip privátní autonomie
- zmírnění majetkových křivd (1990, 1991, 1993)
- malá a velká privatizace (1990 a 1991)

Restituce

- = obnovení vlastnického práva, případně poskytnutí náhrady za odňatý majetek
- cíl: zmírnění některých majetkových křivd
 - *zákon o zmírnění následků některých majetkových křivd (č. 403/1990 Sb.)*
 - *zákony o mimosoudních rehabilitacích (č. 87/1991 Sb.) a o působnosti orgánů ČR v mimosoudních rehabilitacích (č. 231/1991 Sb.)*
 - *zákon upravující některé otázky související se zákonem o půdě (č. 243/1992 Sb.)*
 - *zákon o přechodu některých věcí z majetku ČR do vlastnictví obcí (č. 172/1991 Sb.) a d.*

Malá privatizace

- zákon č. 427/1990 Sb. o převodech vlastnictví státu k některým věcem na jiné právnické osoby nebo fyzické osoby)
- věci ve vlastnictví státu, ke kterým měly právo hospodaření státní podniky, rozpočtové a příspěvkové organizace a národní výbory
- veřejné dražby

Velká privatizace

- zákon o podmínkách převodu majetku státu na jiné osoby z roku č. 92/1991 Sb.
- majetek státu, k němuž mají právo hospodaření státní podniky, státní peněžní ústavy, státní pojišťovny a jiné organizace
- Fond národního majetku
- různé cesty privatizace

3. Obchodní právo a hospodářské právo

- zrušení ObchZ občanským zákoníkem z roku 1950
- dílčí předpisy (národohospodářské plánování, národní podniky a hospodářské řízení, hospodářské vztahy)
- hospodářský zákoník č. 109/1964 Sb.
- novelizace HZ z let 1990 a 1991
- obchodní zákoník č. 513/1991 Sb.

Národní podniky a hospodářské řízení

- 1950 – zákon o národních podnicích průmyslových
- 1955 – zákon o národních podnicích a některých jiných hospodářských organizacích (= trusty, kombináty)
- 1958 – novela (součást reformy – VHJ)

Hospodářské vztahy

- hospodářské závazky (rámcově v OZ):
 - na smluvním základě
 - z různých rozhodnutí a jiných skutečností
- zákon č. 99/1950 Sb. o hospodářských smlouvách a státní arbitráži
- 1955 – vl. nař. o hospodářských smlouvách
 - rámcové hospodářské smlouvy
 - dílčí hospodářské smlouvy
- 1958 – zákon o hospodářských vztazích mezi socialistickými organizacemi

Hospodářský zákoník 1964 (1)

- československé specifikum
- upravil vztahy vznikající při
 - plánovitém řízení NH
 - vlastní činnosti socialistických organizací
- nově:
 - vlastnictví společenských organizací
 - vlastnictví jiných socialistických organizací

Hospodářský zákoník 1964 (2)

- Preambule
- Zásady hospodářských vztahů
- 12 částí (zejména zásady plánování a financování hospodářské činnosti, hosp. soustava, organizace hosp. činnosti, postavení socialistických organizací, jejich hospodaření, závazkové vztahy soc. organizací, platební a úvěrové vztahy)

4. Vývoj občanského procesu

- ústava 1948
- zákon o zlidovění soudnictví č. 319/1948 Sb.
- občanský soudní řád č. 142/1950 Sb.
- občanský soudní řád č. 9/1963 Sb.
- notářský řád č. 95/1963 Sb.

Ústava 1948

- líčení před soudy probíhá zásadně jako ústní a veřejné
- soudci z lidu

Zákon o zlidovění soudnictví

- (nová soudní organizace
- nová organizace prokuratury)
- soudci z lidu
- povinnost soudu doplňovat činnost procesních stran svou vlastní iniciativou
- dvojinstanční řízení (v druhé instanci podle situace kasace nebo apelace)
- zrušena povinnost nechat se v první instanci zastupovat advokátem
- v odvolacím řízení nové skutečnosti a nové důkazy

Příslušnost a řízení v občanských věcech

■ nově

- vedení veřejných knih o nemovitostech a obchodních (firemních) a společenstevních (družstevních) rejstříků okresními soudy
- rozhodování o opravných prostředcích do výměrů Ústřední národní pojišťovny
- stížnost pro zachování zákona

Občanský soudní řád 1950

- odstranění právního dualismu
- snaha o zpřehlednění civilněprocesní materie
- vzorem občanský procesní kodex RSFSR z roku 1923
- vůdčí zásada: zásada materiální pravdy
- prakticky zaniklo rozlišování řízení na sporné a nesporné
- posilnil postavení prokuratury v civilním řízení (návrh na zahájení; vstup do procesu)

Další zásady

- zásada rovnosti účastníků řízení
- zásada volného hodnocení důkazů
- projednací zásada (ne striktně)
- kombinace dispoziční zásady a zásady oficiality
- zásada jednotnosti řízení (arbitrárního pořádku)
- zásada ústnosti a zásada přímosti
- zásada veřejnosti
- zásada senátního rozhodování
- zásada hospodárnosti

Občanský soudní řád 1963

- vzor v zásadách občanského soudního řízení SSSR a svazových republik z roku 1961
- podobné pojetí jako předchozí
X nová systematika a obsahové změny

Odlišnosti od rozsahu předchozí úpravy

- neupravoval projednávání dědictví, soudní úschovu a umořování listin (notářský řád)
- neupravoval řízení ve věcech nemocenského pojištění a důchodového zabezpečení (odbory)
- chyběly předpisy o poměru k cizině (zákon o mezinárodním právu soukromém a procesním)
- samostatně upraveno řízení před rozhodci

Dílčí změny

- stížnost pro porušení zákona
- rozšířil poučovací povinnost soudu
- neupravoval povolování zadržet osobu v ústavu (zdravotnické orgány)
- výkon rozhodnutí (= exekuční řízení)

Řízení před státním notářstvím

- zákon č. 95/1963 Sb. (notářský řád)
- činnost nešla včlenit pod jednotnou úpravu

= dělí se na

- rozhodovací a
- jinou

Státní notářství jako rozhodovací orgán

- vedení řízení o dědictví, umořování listin, registrace právních úkonů a řízení o úschovách
- provádění soudem nařízeného výkonu rozhodnutí prodejem nemovitosti

Řízení o dědictví

- příslušnost podle posledního trvalého bydliště (příp. pobytu) zůstavitele
- zahájení: jakmile se dovědělo, že někdo zemřel (oznamovací povinnost MNV pověřené vedením matrik)
- účastníkem
 - ten, o němž bylo možné předpokládat, že je dědicem + nebyly-li takové osoby, stát
 - též zůstavitelův věřitel nebo kdo se postaral o pohřeb

Jiná činnost

- sepisovalo notářské zápisy o právních úkonech a jiné písemnosti
- osvědčovalo právně významné skutečnosti
- přijímalo do úschovy listiny a peníze
- mělo v úschově pozemkové a železniční knihy a
- spolupůsobilo při evidenci nemovitostí